

تبیین حقوق عناصر زیست‌محیطی و انعکاس آن در تصاویر طبیعت شاهنامه شاه‌طهماسبی

چکیده

طبیعت و محیط زیست در ادیان و آیین‌های گوناگون بشر به دلیل اهمیت حیاتی و جایگاه قدسی آن، همواره مورد تقدیس بوده است. در دوره معاصر و با ظهور تجدد، ابداعات و فناوری‌های بی‌پایان آن، شاهد چالش عظیم بحران محیط زیست هستیم. به همین خاطر، ادیان و آیین‌های مختلف، به طرق گوناگون درصدد بازیابی طبیعت و برقراری نظم طبیعی بوده‌اند. به دلیل اهمیت تصاویر طبیعت و نیروهای آن در تفکر شاه‌طهماسبی، یکی از نقش‌مایه‌های کهن ایرانی درخت زندگی است. این نقش همراه با سیر تفکر انسانی از تمدنی به تمدن دیگر انتقال یافته است. در هنر ایران آثار تصاویر طبیعت شاید فراگیرترین اسناد و مدارک هنری ایران و همچنین جزء کهن‌ترین و اصیل‌ترین آثار هنر اسلامی باشند. حق بر محیط‌زیست سالم، یکی از حقوق بنیادین بشر در دنیای امروز است که حساسیت و توجه به آن به علت پیشرفت علم و فناوری از رشد بی‌رویه صنایع و فعالیت‌های توسعه‌ای کنترل‌نشده، افزایش جمعیت کره زمین و تغییر الگوی مصرف در جهان نشأت گرفته است، تا آنجا که حفاظت از آن یکی از مهم‌ترین مسائل اواخر قرن بیستم به‌شمار می‌آید. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که حفظ محیط زیست به عنوان یک حق بشری در آموزه‌های اسلامی و حقوق بشری به کرات دیده شده و تحقق این حق یک مسئولیت جمعی در قالب مسئولیت حقوقی برای حفظ آن ایجاد می‌کند، لذا محیط‌زیست حق دارد که از آن بهره‌برداری شود و حق دارد که از آن سوءاستفاده نشود، چراکه کل کائنات در خدمت انسان و برای انسان است.

اهداف پژوهش:

۱. شناخت حقوق عناصر زیست‌محیطی و حقوق انسان بر طبیعت.
۲. بررسی عناصر زیست‌محیطی در تصاویر شاهنامه شاه‌طهماسبی.

سؤالات پژوهش:

۱. رابطه حقوق عناصر زیست‌محیطی بر انسان و حقوق انسان بر طبیعت چگونه است؟
 ۲. عناصر زیست‌محیطی چه جایگاهی در تصاویر شاهنامه شاه‌طهماسبی دارند؟
- کلیدواژه‌ها:** محیط‌زیست، حق بر محیط‌زیست سالم، تصاویر طبیعت، شاهنامه‌شاه‌طهماسبی.

مقدمه

تصاویر طبیعت در ایران باستان با استفاده از کمترین نمادها بیشترین مفهوم را بازتاب می‌دهد. نمادهای یافته شده بر آثار هنر ایران باستان، نشان از گرایش ایرانیان باستان بر پایه باورهای آیینی به زیست بوم و طبیعت‌دوستی شان دارد. از آنجاکه محیط‌زیست ایران در رویارویی با خطرهای گوناگون از جمله انقراض برخی گونه‌های جانوری و گیاهی، و نابودی رودها، زیستگاه‌ها، خاک و آب می‌باشد، امروزه برخی از هنرمندان و کنشگران هنری در پی بازتاب دل‌نگرانی‌های خود نسبت به این امر در آثار هنری‌شان هستند. بی‌شک این روحیه در ایرانی‌ها بنیادین است و تلاش شده تا فرهنگ طبیعت‌دوستی و پاسداشت آن را از ژرفای تاریخ کهن ایران که از همان آغاز با وجود آیین‌ها، نمادها و اسطوره‌هایی که در فرهنگ و بر پایه جغرافیای این سرزمین وجود داشته، شاهد تقدس و ارزشمندی طبیعت در آثار هنر ایران باستان بوده‌ایم، بیرون کشیده شود.

هرچند که پیش‌تر پژوهش‌های پراکنده‌ای در رویکرد طبیعت‌گرایانه هنر ایران باستان وجود داشته است، حقوق بشر، به‌مثابه عالی‌ترین هنجار حقوقی فهم می‌شود، که نسبت به حقوق موضوعه و نیز حقوق شخصی در مرتبه‌ی بالاتری قرار دارد. سکوی حرکت برای توصیف حقوق بشر، همانا حرمت انسان است، که نه قابل انتقال و واگذاری است و نه صرف‌نظر کردنی. حقوق بشر حقوقی است جهان‌شمول، اخلاقی، بنیادین، مقدم و مجرد. بر پایه همین ویژگی‌هاست که نهادینه‌کردن حقوق بشر، چه در گستره حقوق بین‌المللی و چه در قلمرو حقوق ملی هر واحد جغرافیایی، از ضرورت عاجل برخوردار است (Kapoor: ۱۹۹۸: ۳۳۵). امروزه حق بر محیط‌زیست، در کنار حق بر صلح، حق بر توسعه و حق بر میراث مشترک بشری به‌عنوان نسل سوم حقوق بشر شناسایی شده است (سید فاطمی، بی‌تا: ۵۵).

حق بر محیط‌زیست بحث نوپدایی در ادبیات حقوق بشری و اصطلاحی است برای تبیین حق همگان در بهره‌برداری از محیط زیست که در آن جامعه بشری و محیط‌زیست طرف تکلیف هستند (سلیمانی، ۱۳۹۵: ۷۷). در تعریف کلی از محیط‌زیست می‌توان گفت، محیط‌زیست، به تمام محیطی اطلاق می‌شود که انسان به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به آن وابسته است و زندگی فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد (قوام، ۱۳۷۵: ۳). حق بر محیط‌زیست در حقوق بین‌الملل نیز به‌عنوان یکی از جلوه‌های بین‌الملل، یعنی حق داشتن محیط‌زیستی سالم، همچون آزادی و برابری از حقوق بنیادین انسان‌ها محسوب می‌شود، در فقه نیز این حق به خوبی در روابط موجود میان محیط‌زیست و استقرار و تداوم حیات بشری بازنمایی می‌کند (سلیمانی و همکاران: ۷۸). پژوهش حاضر در صدد ارائه تحلیلی از چگونگی پیوستگی حقوق عناصر طبیعت با حقوق انسان بر طبیعت است. همچنین به دنبال شناخت اهمیت طبیعت در تصاویر شاهنامه شاه طهماسبی است. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رویکرد پدیدارشناختی انجام شده است.

نتیجه‌گیری

محیط زیست از گذشته‌های دور در فرهنگ ایرانی از کرامت و ارزش والایی برخوردار بوده است. نمود این ارزش را می‌توان در آثار هنری و ادبی چون شاهنامه مشاهده کرد. امروزه در مسئله محیط‌زیست رفتارهای نابهنجاری زیادی وجود دارد. در ارتباط با محیط‌زیست می‌باشد، زیرا مردم فرهنگ استفاده از منابع طبیعی و امکانات زیست‌محیطی و فرهنگ زیستن همراه با هم‌زیستی با طبیعت را نیاموخته‌اند و یا به‌درستی آن را درونی نکرده‌اند در حقیقت، سرچشمه تمامی مشکلات محیط‌زیستی از فعالیت‌های انسانی ناشی جهت استخراج بیش از حد منابع طبیعی نشأت می‌گیرد. جوامع انسانی پس از سال‌ها جدال با محیط‌زیست به این نتیجه رسیده‌اند که برای بقا و دستیابی به زندگی بهتر راهی جز آشتی با محیط‌زیست و تلاش برای حفظ آن پیش‌روی خود ندارد. مهم‌ترین مسئله‌ای که درباره ارتباط بین انسان و محیط‌زیست وجود دارد این است که چگونه می‌توان ضمن بهره‌برداری از محیط، درعین حال از محیط‌زیست محافظت کرد. زیرا، بحران‌های زیست‌محیطی کل نظام طبیعت را تهدید می‌کنند.

تخریب محیط از طریق افزایش مصرف انرژی در جهان، انقراض گونه‌ها و نابودی جنگل‌ها درحالی صورت می‌پذیرد که بحث کنونی بسیاری از کنوانسیون‌ها، مجامع و آژانس‌های بین‌المللی و ملی در سراسر دنیا در زمینه محیط‌زیست و پایداری است و بسیاری از موافقت‌نامه‌های جهانی و تهدات دولتی به ارائه استراتژی‌ها و راهکارهایی در حل مسائل محیطی اختصاص یافته‌اند. علاوه بر آن، نقش دین و فقه اسلامی در سیاست‌های محیطی و لزوم شناخت هرچه بیشتر آن در کنترل و حل بحران‌های زیست محیطی را مورد توجه قرار می‌دهد.

آموزه‌های فقه اسلامی در حق بر محیط‌زیست توان حق‌انگاری محیط‌زیست و تحقق یک مسئولیت جمعی در قالب مسئولیت حقوقی است. حفظ این امانت الهی نسل به نسل ادامه دارد، لذا محیط‌زیست حق دارد که از آن بهره‌برداری شود و حق دارد که از آن سوءاستفاده نشود؛ چراکه کل کائنات در خدمت انسان و برای انسان است. بنابراین، یکی از راهکارهای اجتناب از آسیب‌رساندن به محیط‌زیست و جلوگیری از تخریب آن، تغییر رفتار انسان‌ها به سمت و سوی ابعاد طبیعت‌گرایانه است. لازمه چنین هدفی وجود مسئولیت‌های اخلاق زیست‌محیطی در تمامی اقشار یک جامعه است. اخلاق زیست‌محیطی رفتار ایده‌ال بشر نسبت به محیط‌زندگی اعم از محیط طبیعی، محیط اجتماعی و فرهنگی است.

منابع و مأخذ:

- ادهمی، عبدالرضا و الهام اکبرزاده. (۱۳۹۰). بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط‌زیست شهر تهران (مطالعه موردی: مناطق ۱۸ و ۵ تهران)، مجله تخصصی جامعه‌شناسی، شماره ۱.
- اژدری، افسون. (۱۳۸۲). «توسعه فرهنگی و محیط‌زیست»، فصلنامه علمی سازمان حفاظت محیط‌زیست، شماره ۳۹.
- امین‌زاده، بهناز. (۱۳۸۱). جهان‌بینی دینی و محیط زیست درآمدی بر نگرش اسلام به طبیعت، محیط‌شناسی، دوره ۲۸، شماره ۳۰.
- باهنر، محمدجواد. (۱۳۷۸). انسان و خودسازی، به نقل از: صادق اصغری لقمجانی؛ مبانی حفاظت از محیط‌زیست در اسلام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی و سازمان حفاظت محیط‌زیست.
- بروجردی، آقاحسین. (۱۳۸۶). جامه احادیث شیعه، جلد ۲۳۹، تهران: انتشارات فرهنگ سبز.
- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه. (۱۳۶۴). درآمدی بر حقوق اسلامی، ج ۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ربانی، محمد. (۱۳۷۸). بهره‌گیری شایسته از محیط زیست با الهام از تعالیم اسلام، مجموعه مقالات همایش اسلام و محیط‌زیست، تهران: سازمان حفاظت محیط‌زیست.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۷). اسلام و محیط زیست، مجله اسراء، شماره ۲.
- رحمت‌الهی، ح و شیرزاد، امید. (۱۳۹۳). حق بر محیط‌زیست سالم در رویه قضایی دیوان عدالت اداری، دو فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی.
- رمضانی قوام‌آبادی، محمدحسین؛ شفیق فرد، حسن. (۱۳۹۵). «توسعه پایدار و حق بر محیط‌زیست سالم: چشم‌انداز نسل‌های آینده». فصلنامه علمی - پژوهشی سیاست جهانی، دوره ۵، شماره ۱.
- زیاران، بزرگمهر. (۱۳۷۳). توسعه حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، مسئولیت دولت‌ها و حل مسالمت‌آمیز اختلاف‌ها، مجله سیاست خارجی، شماره ۳.
- سیدفاطمی، سیدقاری. (۱۳۸۸). حقوق بشر در جهان معاصر، دفتر یکم، تهران: شهر دانش.
- سلیمانی، ایران؛ راعی، مسعود، واعظی، سیدحسین. (۱۳۹۵). «مبانی حق بر محیط‌زیست در فقه امامیه». اخلاق زیستی. دوره ۶، شماره ۱۹.
- شکرپور، شهریار؛ ازهری، فریبا. (۱۴۰۰). «ماهیت چندمعنایی نشانه‌های تصویری در آثار نگارگری ایرانی (بررسی موردی چهار اثر از شاهنامه طماسبی موجود در موزه آقاخان». پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت. ش ۳، صص ۵۶-۸۰.

- عباسی، بیژن. (۱۳۹۰). حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، تهران: نشر دادگستر.
- فتحی وارجگاه، کوروش و فرمی‌هنی فراهانی، محسن. (۱۳۸۲). دانش زیست‌محیطی زنان برای توسعه پایدار، تهران: انتشارات شهیدبهشتی.
- فیروزی، مهدی. (۱۳۸۸). «مبانی حق بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم در قرآن کریم»، رواق اندیشه، شماره ۴۲.
- قدیر، محسن. (۱۳۹۴). «حق بر محیط‌زیست از منظر حقوق بشر بین‌الملل و اسلام»، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره ۲.
- قاسمی، ناصر. (۱۳۸۴). حقوق کیفری محیط‌زیست، تهران: انتشارات جمال‌الحق.
- قوام، میرعظیم. (۱۳۷۵). حمایت کیفری از محیط زیست، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۱). مقدمه‌ی علم حقوق، تهران، شرکت انتشار با همکاری بهمن برنا.
- کلینی، محمدبن یعقوب. (۱۳۷۴). اصول کافی، ج ۵، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- کیانی سلمی، صدیقه و همکاران. (۱۳۹۶). شناسایی عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط‌زیست (مطالعه موردی: شهروندان کاشان). فصلنامه آموزش و محیط زیست و توسعه پایدار.
- گروه صلح کرسی حقوق بشر. (۱۳۸۹). صلح و دموکراسی یونسکو، دانشگاه تهران: حقوق زیست‌محیطی بشر، نشر دادگستر.